

Twee 'haarsnijders' van respectievelijk 12 en 8 jaar oud uit Zele. De prentbriefkaart werd uitgegeven ter gelegenheid van de Wereldtentoonstelling in Brussel in 1910. (Amsab-ISG, Gent)

Kroniek van een aangekondigde mislukking?

Elisabeth ANDERSON
professor New York
University-Abu Dhabi
Kyle MICHIELS
freelance onderzoeker

Het eerste Belgische wetsvoorstel (1848) om kinderarbeid te reglementeren

Dit artikel onderzoekt de mislukte poging van 1848 om de industriële kinderarbeid in België te reglementeren. De afwijzing van het wetsvoorstel ging in tegen de internationale dynamiek in deze periode. Andere staten, zoals Engeland, Frankrijk, Pruisen en Massachusetts slaagden er wel in om gelijkaardige hervormingen door te voeren. Door dit falen werd het probleem in België op de lange baan geschoven. Pas in 1889, in de onmiddellijke nasleep van de arbeidersopstanden van 1886 en de opkomst van de Belgische Werkliedenpartij (BWP), werd kinderarbeid ingeperkt. Voor de mislukking van 1848 is de tegenkanting van industriëlen of politici vaak als verklaring naar voren geschoven. Toch voldoet die verklaring niet. De stellingname van de industriëlen in de aanloop naar het wetsvoorstel toont aan dat er wel degelijk een opening was voor een gedeeltelijke regulering, met name de instelling van een minimumleeftijd van 10 of 12 jaar. Minder bekend is dat de betrokken sociale hervormer Edouard Ducpétiaux in deze context een cruciale rol speelde. Ons onderzoek leidt tot de conclusie dat het aan de politieke strategie van Ducpétiaux te wijten is dat de opening om tot een vroege reglementering van kinderarbeid te komen, niet werd benut. Ducpétiaux onwil tot compromis woog hier zwaar in door. Ook het gebrek aan relevante argumenten gaf de tegenstanders de nodige ammunisie om het voorstel met de grond gelijk te maken.

In de turbulente eerste helft van de 19e eeuw problematiseerden dokters, ambtenaren en filantropen de industriële tewerkstelling van jonge kinderen. De Belgische sociale hervormers en statistici legden de grens tussen volwassen werkkrachten en werkende kinderen in hun rapporten (de onderzoekscommissie van 1843 en de industrietelling van 1846) op 16 jaar. Hoewel de industriële revolutie in België tot in de jaren 1860 beperkt bleef tot enkele centra en economische sectoren, woog haar maatschappelijke impact al behoorlijk door: ze liet de snelste groei en de grootste winstvoeten optekenen. De nieuwe fabrieksarbeid woelde de traditionele sociale structuren om. Filantropische initiatieven stimuleerden het gezin als garantie op werkwillegheid, goede zeden en sociale stabiliteit.¹ In lijn hiermee begonnen hervormers te ijveren voor een eerste vorm van werkreglementering op kinderarbeid. Dit leidde in verschillende geïndustrialiseerde regio's tot een eerste aanzet van sociale wetgeving in de periode 1830-1850, veelal nog vóór de arbeidersklasse zichzelf organiseerde en haar eisen uitwerkte.

Kinderarbeid heeft altijd al bestaan. Op het platteland gebruikten de keuterboeren hun kroost als extra werkkraft. De overlevingseconomie op het platteland was erg afhankelijk van de tewerkstelling van alle gezinsleden, zeker in piekperiodes tijdens de oogst of om in de wintermaanden de arbeidsintensieve huiselijke vlasproductie draaiende te houden. In de ambachtsmilieus werden kinderen al vroeg onder de hoede geplaatst van een ervaren meester. Ze leerden een gespecialiseerde stiel en koesterden de hoop om door te groeien en misschien op een dag een eigen atelier te bezitten.

De dynamiek die de industrialisering en de toenemende fabriekdiscipline in gang zette, trok de kinderarbeid geleidelijk weg uit die

enigszins aan de fysieke capaciteiten aangepaste en opleidingsgerichte context.² Ook de huisnijverheid en de ambachtelijke productie kwamen onder druk te staan en moesten hun gebrek aan productiviteit compenseren met een hogere werkdruk en langere werkdagen. Onderzoek naar de industrialisering in Engeland toonde aan dat de eerste industriële fase steunde op de massale inzet van vrouwen- en kinderarbeid. Meer en steeds jongere kinderen werden ingezet.³ Kinderen, zowel jongens als meisjes, werden steeds jonger uit de beschermde omgeving getrokken om hetzelfde aantal uren en aan hetzelfde tempo als de volwassenen te werken. Met de gebrekkige machinerie waren de 'flexibele gewrichten'⁴ van de kinderen onmisbaar om de boel draaiende te houden. Ook in België, waar 21 procent van de industriële arbeidskrachten in 1843 jonger dan 16 jaar was.⁵ De industriëlen staken hun voorkeur voor het aanwerven van kinderen niet onder stoelen of banken. De kinderen waren in hun ogen makkelijker te disciplineren dan volwassenen, en hun lage lonen werden gebruikt om die van de volwassenen te drukken.⁶

In deze bijdrage gaan we na hoe het eerste Belgische wetsvoorstel (1848) om de industriële kinderarbeid te reglementeren faalde, terwijl in verschillende andere staten wel een regulering werd bekomen, zij het beperkt en veelal slecht opgevolgd. De mislukking schoof de kwestie in België op de lange baan. Pas in 1889, in de directe nasleep van de arbeidersrevoltes van 1886 en de opkomst van de Belgische Werkliedenpartij, werd kinderarbeid voor het eerst gereguleerd.⁷ Kinderen jonger dan 12 jaar mochten vanaf dan niet meer tewerkgesteld worden. Jongens tussen 12 en 16 jaar en meisjes tussen 12 en 21 jaar mochten nog maximaal 12 uur per dag werken.

Kinderarbeid ter discussie

De late invoering van reglementering heeft de historische discussies over kinderarbeid in België vormgegeven. De duidelijke impact van de ontlukende arbeidersstrijd op de wet van 1889 heeft kinderarbeid tot een symbooldossier gemaakt. De pijnlijke geschiedenis van de grootschalige tewerkstelling van jonge kinderen is nauw verweven met de aanklacht tegen de kapitalistische uitbuiting en de nood om deze in te dammen en te reglementeren.

In de jaren 1970-1980 kwam het internationale debat over de levensstandaard tijdens de industrialisering op. Hierop richtten verschillende Belgische sociale historici zich op de studie van kinderarbeid. Ze brachten de omvang en de werk- en levensomstandigheden van werkende kinderen in kaart en ondersteunden daarmee het argument dat de opkomst van het kapitalisme samenhangt met een toenemende uitbuiting. In die geest introduceerden René De Herdt en Bie De Graeve, twee medewerkers van het Gentse Museum voor Industriële Archeologie en Textiel (MIAT, het huidige Industriemuseum), kinderarbeid als onderwerp van historische studies.⁸ De eerste specifieke studie uit 1981 is gebaseerd op de documentatie die de onderzoekers verzamelden in het kader van de tentoonstelling *Kinderarbeid van omstreeks 1800 tot 1914*, die het MIAT in 1979 organiseerde. Daarop namen ook de politieke historici Eliane Gubin en Patrick Lefèvre het thema op. In hun uitvoerige artikel bespreken ze de politieke dynamiek achter de late invoering van de schoolplicht en de reglementering van kinderarbeid.⁹

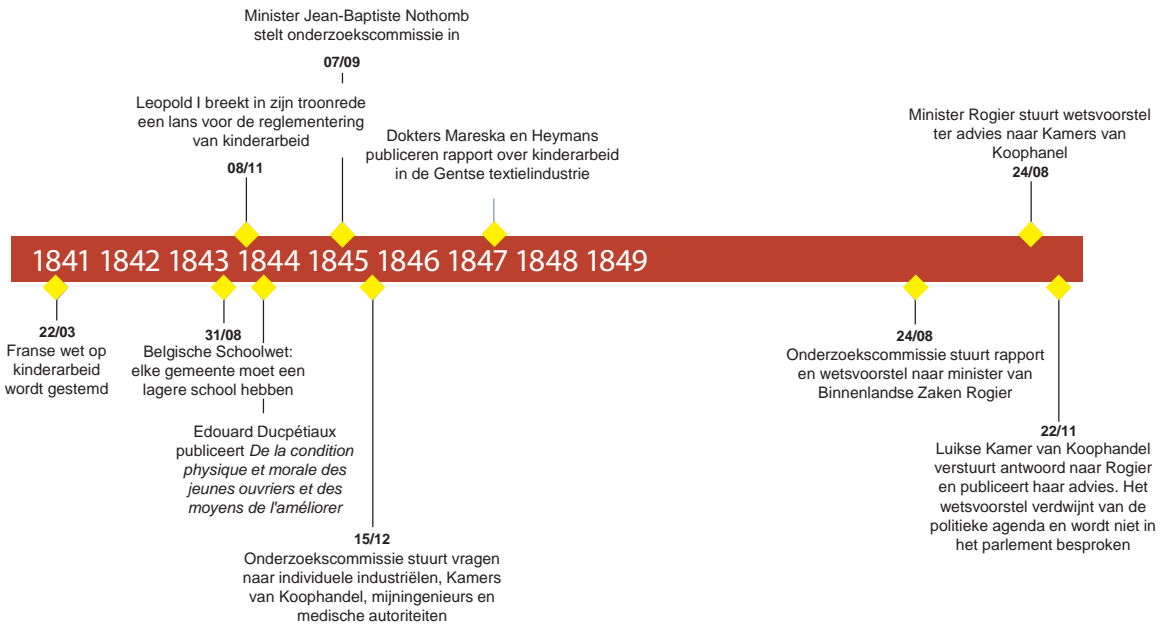
Deze en andere daaropvolgende studies brengen alle dezelfde reden aan voor de late invoering van een wet op kinderarbeid, met name de sterke tegenstand vanwege de industriëlen. Als gevolg daarvan steunden

Brochure van *Le Peuple* tegen kinderarbeid, 1914. (Amsab-ISG, Gent)

noch de liberalen noch de katholieken het wetsvoorstel.¹⁰ In de herfst van 1849, toen de minister van Binnenlandse Zaken hun advies vroeg, wezen de Kamers van Koophandel het wetsvoorstel unaniem af. De Luikse Kamer was het hevigst in haar verzet en publiceerde haar vernietigende commentaar.¹¹ Daarop verloor het wetsvoorstel de steun van de regering en werd het zelfs niet voor het parlement voorgedragen.

Ons onderzoek vertrok vanuit de vaststelling dat andere regio's die in dezelfde periode wettelijke beperkingen op kinderarbeid doorvoerden, op een gelijkaardige tegenstand botsten. Naast de beduidende tegenwind vanwege industriëlen bleek ook de politieke strategie van de sociale hervormers mee te wegen in de eindafrekening. Deze actorgerichte focus sluit zich aan bij het recente onderzoek naar kinderarbeid. In België leidde dit in de jaren 1990-2000 tot een

Bron: Kyle Michiels

debat waarin de onderzoekers Bart De Wilde en Karl Hanson verschillende assumpties uit vroegere sociaalhistorische studies in vraag stelden. Ze betwistten de traditionele beeldvorming van werkende kinderen als onmondige slachtoffers en benadrukten dat ook de werkende jongens en meisjes een eigen stem en kijk op hun problemen ontwikkelden.¹²

Die spanning was al voelbaar in de jaren 1840. Sociale hervormers pleitten voor een wetgeving die de situatie van werkende kinderen zou verbeteren, maar kaderden hun voorstellen stevast binnen een burgerlijk en christelijk perspectief. In hun opvattingen moest de onafhankelijke actie van werkende kinderen vermeden worden.

Hieronder geven we een chronologisch overzicht van de oorsprong, de ontwikkeling en het lot van het wetsvoorstel op kinderarbeid van 1848. Gaandeweg bespreken we de persoonlijkheden, de ideeën en actieradius van August Visschers en Edouard Ducpétiaux, de voornaamste betrokken hervormers. Op die manier proberen we een licht te werpen op de gemiste kansen om de industriële en

politieke elite voor een wetsvoorstel te winnen. De initiële verklaringen van de tijdgenoten tonen immers aan dat het eindresultaat verre van vaststond. Door louter op dat eindresultaat te focussen, werden de inbreng en keuzes van de sociale hervormers niet in overweging genomen. Een gedetailleerde analyse van de verschillende stappen in het besluitvormingsproces brengt ons tot een dynamischer kijk op de oorzaken: Waarom faalde de wet? En hoe had het anders kunnen lopen?

1842, de bal gaat aan het rollen

In zijn troonrede van 8 november 1842 opende Leopold I de discussie over de reglementering van kinderarbeid: 'De verbetering van de wetgeving en de bescherming van kinderen in fabrieken' moest ernstig worden genomen.¹³ Op het eerste gezicht leek dit initiatief uit de lucht te vallen. In België was de vraag op dat moment nog niet openlijk gesteld. De arbeidersgezinnen waren nog niet georganiseerd en hadden geen eigen ei-

sen rond kinderarbeid naar voren gebracht. Ook vanuit sociaal bewogen kringen was de vraag nog niet gekomen. Hun aandacht werd in die tijd opgeslokt door de debatten over de Schoolwet, die in september 1842 tot stand kwam. Allicht werd het initiatief wel bediscussieerd in de wandelgangen van de politieke instellingen. Het was immers een logisch vervolg op de Schoolwet van 1842, die het basisonderwijs reorganiseerde zonder een schoolplicht in te voeren.

Een andere belangrijke factor was dat het Franse parlement kort voor de troonrede, in de winter van 1841, een wet op kinderarbeid goedkeurde. Die wet verbood arbeid van kinderen jonger dan 8 jaar en legde een maximale duur van de werkdag op voor oudere kinderen: 8 uur tot 12 jaar en 12 uur tot 16 jaar. Kinderen onder de 13 jaar oud mochten geen nachtwerk meer verrichten en kinderen tot 12 jaar hadden schoolplicht. De Franse wet was op haar beurt beïnvloed door de allereerste wetgeving op industriële kinderarbeid die in het Verenigd Koninkrijk was ingevoerd. De opeenvolgende wetten van 1819, 1833 en 1847 reglementeerden kinderarbeid in de industriële katoenproductie. De Pruisische wetgeving van 9 maart 1839 was dan weer de eerste op het Europese continent: de wet stelde een minimumleeftijd van 9 jaar en een maximale werkdag van 10 uur in. Daarenboven moesten kinderen drie jaar school hebben gelopen voordat ze mochten werken. In Oostenrijk beperkte het decreet van 11 juli 1842 de arbeid van kinderen tussen 8 en 12 jaar tot 10 uur per dag. De Amerikaanse staat Massachusetts gold over de grote plas als pionier. In 1836 werd de schoolplicht er ingevoerd voor werkende kinderen. Vervolgens werd de maximale werkdag van kinderen in 1842 tot 10 uur gelimiteerd. Tegen 1850 waren de meest geïndustrialiseerde gebieden in deze reglementeringsgolf meegegaan, met

België als notoire uitzondering. De enige reglementering op kinderarbeid hier was een overblijfsel van de Napoleontische periode: art. 24 van het keizerlijk decreet uit 1813 dat kinderarbeid in de mijnen onder 10 jaar verbood. Maar dat werd niet nageleefd.

Na de troonrede ging de bal ook in België aan het rollen. Op 7 september 1843 stelde de liberale minister van Binnenlandse Zaken Jean-Baptiste Nothomb bij decreet een onderzoekscommissie in. Het decreet werd zo geformuleerd dat het leek alsof de wetgeving er zou komen, maar men wilde de situatie eerst grondig onderzoeken.¹⁴ De commissie werd samengesteld uit hoge ambtenaren. Zo werd ze voorgezeten door Etienne de Sauvage, een liberale oud-minister van Binnenlandse Zaken en op dat ogenblik voorzitter van het Hof van Cassatie. De andere commissieleden waren Edouard Ducpétiaux, algemeen inspecteur van de gevangenis en van liefdadigheidsinstellingen; August Visschers, directeur van de mijnadministratie binnen het ministerie van Openbare Werken; Alvin en Derote, twee afdelingshoofden van het ministerie van Binnenlandse Zaken; Putseys, afdelingshoofd binnen het ministerie van Justitie; en ten slotte Sauveur, de secretaris van de Koninklijke Academie voor Geneeskunde. De Sauvage mocht op papier dan wel de voorzitter zijn, van bij het begin eiste Edouard Ducpétiaux de hoofdrol op. De rusteloze sociale hervormer was na de troonrede aan de slag gegaan en had een lijvig werk in twee volumes geschreven: *De la condition physique et morale des jeunes ouvriers et des moyens de l'améliorer* (Over de fysieke en morele toestand van jonge arbeiders en hoe hun lot te verbeteren, 1843, verder *Jeunes ouvriers*). Daarmee was hij de eerste om zich over de kwestie te buigen en profileerde hij zich als de leidende expert in België inzake kinderarbeid.

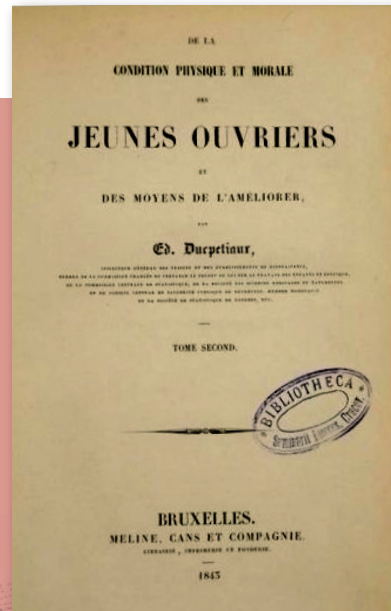

Een groep sorteerders in de mijn Bois du Luc, rond 1900. Ook in de mijnsector werden kinderen ingeschakeld als werkkraft. (Musée de la Photographie, Charleroi)

Edouard Ducpétiaux

Ducpétiaux (1804-1868) was afkomstig uit een burgerlijk gezin. Deze materiële welstand stelde Edouard in staat om rechten te studeren, eerst aan de Universiteit van Luik, later in Gent. Toen hij in 1827 afstudeerde, liet hij de advocatuur links liggen om zich in de filantropie en de politieke journalistiek te werpen.¹⁵ In 1827 werd hij redactielid van de *Courrier des Pays-Bas* in Brussel, de liberale krant die oppositie voerde tegen Willem I. Toen de katholieke en liberale oppositie de

krachten in hetzelfde jaar bundelden, werd hij een overtuigd unionist en nam hij actief deel aan de revolutie van 1830. De secretaris van de Britse ambassade beschreef hem als 'de hevigste onder de Liberalen'.¹⁶ Als lid van de burgerwacht schuimde hij de Brusselse straten af 'om de volkse oproer in te perken en de werkplaatsen en ander eigendom van de burgerij te beschermen'. Zo ontwierp hij,

Portret van Edouard Ducpétiaux (https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/2/2f/Edouard_Ducpétiaux1871.jpg)

Boven: Cover van zijn publicatie *De la condition physique et morale des jeunes ouvriers et des moyens de l'améliorer*.

naar verluidt, samen met Lucien Jottrand de Belgische driekleur om de revolutionaire Franse tricolore vlaggen te vervangen die overal door de werklieden werden opgehangen.¹⁷ Toen hij er niet in slaagde om na de revolutie in het Nationaal Congres verkozen te raken, werd hij via zijn radicaal-liberale connecties, zoals Charles Rogier en Jean-Baptiste Nothomb, opgevestigd en in november 1830 benoemd tot algemeen inspecteur van de gevangenis en liefdadigheidsinstellingen.¹⁸ In zijn nieuwe functie voelde hij zich als een vis in het water en zette hij zijn filantropische activiteiten energiek voort, getuige de vele volumes die hij schreef over allerhande sociale problemen. Hij maakte deel uit van een nieuwe generatie van sociale hervormers. Ze wilden zich als experts onderscheiden door uitvoerig gebruik te maken van statistische gegevens en met internationale vergelijkingen hun argumenten te onderbouwen. In de jaren 1830-1840 kreeg een internationaal netwerk vorm via het 'penitentiair toerisme'. De hervormers reisden Europa door om met elkaar te overleggen, met de verschillende nationale systemen kennis te maken en internationale gegevens te verzamelen.¹⁹ Ook Ducpétiaux pakte daags na zijn aanstelling als algemeen inspecteur zijn koffers.²⁰ Toen de eerste filantropische samenkomsten werden bijeengeroepen, werd Ducpétiaux status als leidende internationale sociale hervormer bevestigd. In 1846 hielp hij het Eerste Strafrechtelijke Congres te Frankfurt organiseren, waarop hij het Tweede Congres in 1847 naar Brussel haalde. Ook het Internationaal Hygiënisch Congres (1852) en het Internationaal Filantropisch Congres (1856) werden door Ducpétiaux in Brussel georganiseerd.

Vanuit zijn interesse in de preventie van criminaliteit behandelde hij een brede waaier aan sociale problemen. Hij publiceerde een indrukwekkend aantal traktaten over

onderwerpen als volksgezondheid, pauperisme, arbeidershuisvesting, maatschappijen van onderlinge bijstand enzovoort. Maar zijn blijvende interesse ging uit naar het lot van de arbeidersjeugd. Als hoofd van de gevangenis wilde hij jonge criminelen onderbrengen in afzonderlijke, gespecialiseerde instellingen. Dat maakte deel uit van zijn ambitie om het gevangenisstelsel te moderniseren met een aparte cel voor elke gevangene. Die hervormingsplannen zouden op tegenstand botsen. Onder meer de directie van de Gentse gevangenis bekritiseerde Ducpétiaux gebrek aan praktijkgerichtheid en zijn te theoretische opvattingen.²¹ Hij zou hetzelfde verwijt krijgen in de discussie over de wet op de kinderarbeid. Historica Marie-Sylvie Dupont-Bouchat concludeert dat zijn inspanningen op verschillende werkterreinen globaal gezien weinig opbrachten. Hij slaagde er niet in zijn ideeën en principes in wetgeving om te zetten, maar door zijn doortastendheid en zijn positie als vooraanstaand staatsfunctionaris was hij wel in staat om in de praktijk gedeeltelijke hervormingen door te voeren.²²

In 1842 volgde Ducpétiaux maar al te graag de oproep in de troonrede om de kinderarbeid in te perken. Met zijn traktaat *Jeunes ouvriers* (zie hoger) wilde hij zowel zijn eigen positie verhelfen, als zich laten opmerken als specialist ter zake. Het werk vormt een eigenaardige samenvloeiing van twee fundamentele invloeden die leefden in de cirkels van de internationale sociale hervormers: het sociaalkatholicisme en het utopisch socialisme.

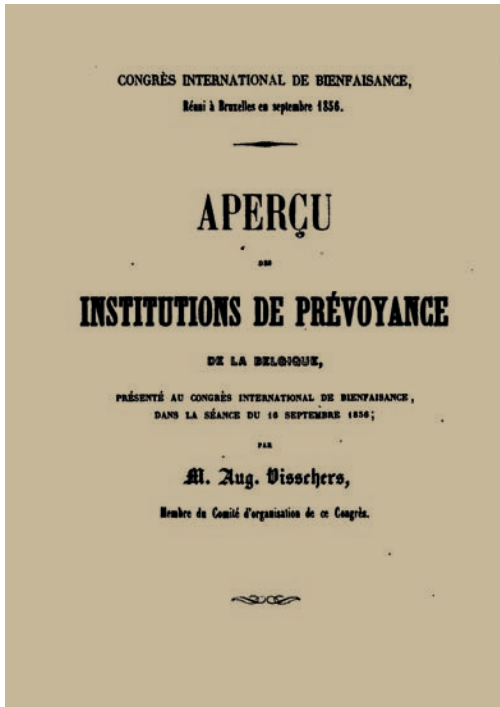
Ducpétiaux heeft zijn rijke persoonlijke bibliotheek bij testament overgedragen aan de Académie royale (Koninklijke Academie).²³ Daarin zijn verschillende werken van de in die tijd bekendste utopische socialistische terug te vinden: Saint-Simon en Fourier.²⁴ Hij prees *La Phalange*, de krant van de fourieristen,

nadrukkelijk aan als een belangrijke ideeënbus voor sociale hervormers.²⁵ Hij zag ‘aan-trekkelijke arbeid’ ook als een essentieel middel om morele zuiverheid te bekomen, in zijn religieuze visie de ultieme vorm van emancipatie.²⁶ Ducpétiaux zag er in 1843 geen graten in om de atheïstische Fourier in één adem te vermelden met zijn duidelijke religieuze inspiratie. De werken van Alban de Villaneuve-Bargemont, Frédéric Ozanam en Armand de Melun – allen zijn grondleggers van het sociaalkatholicisme – zijn in zijn bibliotheek te vinden. Ducpétiaux droeg tussen 1840 en 1846 bij aan *Le Débat Social*, het dagblad van de Brusselse radicale (en religieuze) liberalen. Hij werkte daarbij nauw samen met Adolphe Bartels, een andere sociaalkatholiek.²⁷ Ze benadrukten de nood aan solidariteit over de klassen heen en waren voorstander van patronage vanwege de industriëlen. In ruil voor gehoorzaamheid moesten de armen in hun noden voorzien worden.²⁸ Ducpétiaux flirtte met socialistische denkers, maar de ideeën die hij van hen overnam, integreerde hij steeds in een paternalistisch kader dat de sociale orde respecteerde en wilde beschermen. Die bezorgdheid is ook sterk aanwezig in zijn radicaalste werk *Jeunes ouvriers*: ‘De basis van onze heerschappij is minder solide dat men denkt; gebouwd op drijfzand, kan de eerste storm haar door elkaar schudden, de eerste bliksemschicht kan haar vernietigen. [...] Als we onze welwillende hand niet naar hem [de arbeider, n.v.d.r.] uitsteken, moeten we vrezen dat hij ons tegemoet zal komen en ons zal doen boeten voor onze aloude hardvochtigheid. Dit is het alternatief dat ons wordt geboden: recht doen of het ontvangen; de proletariër verheffen of ons blootstellen aan zijn slagen; onze rechten en belangen behouden door plechtig die van de arbeidersklasse te erkennen of vrijwillig de kans lopen op een gemeenschappelijke schipbreuk.’²⁹

Hoewel Ducpétiaux op zijn manier be-gaan was met het lot van de werkende kin-deren, was zijn politiek erop gericht hen te integreren in de burgerlijke moraliteit. Hij dichtte arbeiders geen autonome stem toe. Hun integratie in de beschaving zou enkel bewerkstelligd kunnen worden door hen de burgerlijk-katholieke waarden te laten accepteren via onderwijs, liefdadigheid en patronage. Dezelfde gedachtegang paste hij toe op de werkende jongeren. Hun autonome handelingen waren immers gevaarlijk voor de sociale orde: ‘Telkens wanneer er zich bewegingen, rellen voordoen, zijn het de leer-jongens, de jonge arbeiders, de kwajongens, zoals ze worden genoemd, die zich op de eer-ste rij bevinden, die het eerste voorbeeld van wanorde geven, die de eerste slagen uitdelen. Deze constatering gebeurde gelijktijdig in Pa-rijs, Brussel, Londen en vrij recent, tijdens de problemen die uitbraken in de belangrijkste productiecentra van Groot-Brittannië. Wat we hebben gezegd over leerjongens, kunnen we ook zeggen over de meisjes die in de leer zijn: het werk waaraan ze worden blootge-steld is overdreven en onhaalbaar met hun krachten [...]; hun instructie verwaarloosd, en hun moraliteit evenzeer bedreigd.’³⁰

August Visschers

Enigszins in de schaduw van Ducpétiaux speelde ook August Visschers (1804-1874) een toonaangevende rol in het werk van de commissie. Ducpétiaux en Visschers waren niet enkel generatiegenoten, ze zijn zelfs in hetzelfde jaar 1804 geboren. Ze studeerden beiden rechten aan de Universiteit van Luik en waren beiden enorm actief in het interna-tionale milieu van sociale hervormers. Ook Visschers nam tussen 1846 en 1872 deel aan alle internationale filantropische congres-sen.³¹ Na zijn studies in 1825 trok hij gedu-

Cover van *Aperçu des institutions de prévoyance de la Belgique, présenté au congrès international de bienfaisance, dans la séance du 16 septembre 1856.*

rende twee jaar op rondreis om penitentiaire en liefdadigheidsinstellingen te bezoeken en kennis te maken met sociale hervormers. In tegenstelling tot Ducpétiaux speelde hij geen opvallende rol tijdens de revolutie van 1830. Mogelijk als gevolg daarvan verliep zijn carrière als ambtenaar wat moeizamer. Hij zou nooit eenzelfde leidende positie bemachtigen als Ducpétiaux. Hij begon zijn ambtenaren carrière als plaatsvervangend rechter te Luik. Daar werd hij in 1832 weggeplukt om in Brussel aan de slag te gaan op het ministerie van Justitie. Het was het begin van een levenslange carrière als hooggeplaatst ambtenaar. Vanaf 1839 begon hij zich in te zetten voor de hervorming waaraan zijn naam het nauwst gelinkt blijft: het ontwikkelen van de pensioen- en spaarkassen. Toen hij in 1843 werd opgeroepen om deel uit te maken van de

commissie over kinderarbeid, was hij directeur van de mijnadministratie (1840-1845).

Ducpétiaux en Visschers hadden sterk gelijkkende ideeën: als sociale hervormers waren ze even liberaal als religieus. Ze beschikten over een breed internationaal netwerk en waren voorstander van een uitgebreide sociale staatsinterventie, zonder privé-initiatieven onder de voet te lopen. Alle middelen moesten worden benut om de lijdensweg van de werkende klasse te verzachten en zo sociale revolutie te vermijden. Toch hadden ze ook een erg verschillende beleidsaanpak. Visschers was voorzichtiger en stelde zich gematigder op. Rechtshistoricus Jérôme de Brouwer merkte dit verschil in aanpak op tijdens de discussies over het al dan niet afschaffen van de doodstraf in 1834. Ducpétiaux maakte uitgebreid gebruik van internationale statistieken en koppelde daaruit gesproken en verregaande conclusies aan vast. Maar Visschers wilde niet polariseren of de minister van Justitie (op dat ogenblik zijn directe leidinggevende) openlijk aanvallen.³² Terwijl Ducpétiaux initiatieven steevast uit waren op grote, internationaal spraakmakende hervormingen, opteerde Visschers voor een meer geleidelijke aanpak door het politieke evenwicht lichtjes te verschuiven, zonder de belangrijkste politieke belangen al te zeer te beroeren. Dit tactische gevoel van Visschers blijkt ook uit de hervormingen waarvoor hij het meest bekend is. Visschers initieerde overheidsstimulering en rechtsbescherming voor (patronale) pensioenfondsen, bijstandskassen en spaarbanken. De oprichting van een door de overheid beschermd en gesubsidieerd pensioenfonds voor mijnwerkers in 1839 vormde de eerste stap. Vele van Visschers' voorstellen werden vervolgens aanvaard. Visschers was erop bedacht om zijn voorstellen te kaderen op een manier die resoneerde met de politieke gevoeligheden

van de elite. Door dergelijke organisaties te ondersteunen, zou de overheid patronale liefdadigheid en spaarzaamheid voor arbeiders stimuleren. In zijn publicaties benadrukte Visschers telkens de heilzame maatschappelijke betrokkenheid van de Belgische industriëlen.³³

Door de hervormingen binnen de dominante opvattingen te kaderen, verschilt Visschers' strategie sterk van die van Ducpétiaux toen die ijverde voor zijn grootse gevangenhervorming. Ducpétiaux zocht de politieke consensus niet op. Hij probeerde instellingen en praktijken te kneden naar de nieuwe ideeën die onder internationale hervormers leefden, zoals die van de individuele cel. Het verschil in politieke strategieën kan tot op zekere hoogte verklaard worden door de verschillende posities die beide mannen binnen de overheidsadministratie bekleedden. Als algemeen inspecteur kreeg Ducpétiaux veel zelfstandigheid binnen zijn ruim gedefinieerde afdeling van gevangenen en liefdadigheidsinstellingen. Visschers heeft nooit een dergelijke leidende positie bekleed. Tijdens zijn carrière moest hij steeds het vertrouwen van zijn superieuren winnen voor zijn voorstellen. Bij zijn hervormingsactiviteiten moest hij binnen de grenzen van zijn opdrachten blijven en niet verstrikt raken in politieke controverses. Dat het de meer gedurfde en idealistische aanpak van Ducpétiaux was die het wetsvoorstel op kinderarbeid zou kleuren en niet die van de meer bescheiden en afgemeten Visschers, zou belangrijke gevolgen hebben voor het uiteindelijke resultaat.

Het onderzoek van 1843-1848

De onderzoekscommissie rond kinderarbeid, die minister van Binnenlandse Zaken Nothomb in 1843 aanstelde, zette een ambitieuze en brede bevraging op. De gedetailleerde vragen waren gebaseerd op de blauwdruk die Ducpétiaux had uitgewerkt in zijn *Jeunes ouvriers*. De vragen werden lichtelijk aangepast naargelang de vier bevraagde groepen: de individuele industriëlen, de vijftien Kamers van Koophandel, acht mijningenieurs en de negentien provinciale medische raden, medische genootschappen en gezondheidsraden. De volledige antwoorden van de laatste drie categorieën werden in 1846 gepubliceerd als de volumes II en III van de enquête. Het meest gedetailleerde onderzoek naar de oorzaken en gevolgen van kinderarbeid was van de hand van de Gentse dokters Mareska en Heymans. Hun rapport uit 1845 werd integraal opgenomen in het derde volume van het commissieverslag.³⁴ In 1848 werden de samenvatting, het advies van de commissie en het wetsvoorstel als volume I gepubliceerd.

De houding van de industriëlen voorafgaand aan het wetsvoorstel

In het samenvattende verslag van de onderzoekscommissie werden 67 van de 614 fabriekseigenaars die de vragenlijst beantwoord hadden, geciteerd. De auteurs Ducpétiaux en Visschers gaven geen verantwoording voor die selectie, waardoor we ze niet als representatief kunnen beschouwen. De selectie geeft wel een relatief mooi overzicht van de industriële sectoren van dat moment: 28 textielindustriëlen, 13 mijnbazen, 6 industriëlen uit de metaalsector, 4 voedselbrikanten enzovoort.

De antwoorden geven een genuanceerd beeld van de houding van deze individuele

werkgevers: 40 van de 67 gaven aan dat ze voorstander waren van de beperking van de arbeidsdag van kinderen jonger dan 16 jaar. De meesten beargumenteerden hun keuze niet. Diegenen die dat wel deden, vonden het nodig om de gezondheid van de kinderen te beschermen, hun tijd te bieden om school te lopen, hun 'moraliteit' te beschermen tegen de negatieve invloed van volwassen arbeiders en tijd te maken voor hun morele en religieuze opvoeding.

De overige 27 werkgevers gaven aan tegen een beperking van de werkuren te zijn. De redenen daartoe varieerden. Toch is het opmerkelijk dat een derde van deze werkgevers aangaf dat ze wel konden leven met andere vormen van reglementering. Negen onder hen steunden een minimumleeftijd voor werkenden. In totaal vroegen veertien werkgevers om een vorm van leeftijdsbeperking, hoewel hun mening daarover niet expliciet werd gevraagd. Onder degenen die een dergelijke maatregel voorstelden, varieerde de minimumleeftijd voor bepaalde bedrijfstakken van 8 tot 15 jaar. De meest voorgestelde leeftijdsgrens was 12 jaar, terwijl uit de rapporten van de Kamers van Koophandel blijkt dat de meeste kinderen werden aangeworven op 9-jarige leeftijd.³⁵ Daarnaast pleitten zes werkgevers ervoor om kinderen te verbieden 's nachts te werken. Twee respondenten vonden dat kinderen moesten worden uitgesloten van bepaalde industrieën of beroepen.

De houding van de Kamers van Koophandel

Gelijkaardige vragen werden aan de vijftien Kamers van Koophandel gesteld. Hun antwoorden zijn volledig gepubliceerd in het tweede volume van het verslag. De Kamers waren argwanender, in het bijzonder tegenover het voorstel tot beperking van de werkuren van de kinderen. Van de veertien Kamers van Koophandel die antwoord gaven, waren er tien geheel tegen. Deze Kamers vermeldden de moeilijkheden om op elkaar aansluitende taken van kinderen en volwassenen te organiseren, de druk die een dergelijke maatregel zou leggen op de inkomsten van arbeidersgezinnen, en de impact op de concurrentiële positie van België. Een shiftstelsel naar Engels voorbeeld, waarin twee groepen kinderen elk 6,5 uur per dag zouden werken, zag geen enkele Kamer zitten. Twaalf van de vijftien Kamers gingen dan weer wel akkoord met de invoering van een minimumleeftijd tussen 10 en 12 jaar. Tien Kamers steunden maatregelen om een verplicht schoolsysteem of een alfabetiseringsplicht in te stellen en negen Kamers vonden een verbod op nachtwerk voor kinderen een goed voorstel. Daaruit kunnen we besluiten dat de houding van de Belgische industriëlen tegenover de regulering van kinderarbeid gemengd was. Een groot aantal individuele werkgevers stond gunstig tegenover het voorstel om de arbeidsduur voor kinderen te beperken. Maar uit de beschikbare gegevens kunnen we niet afleiden of het om een meerderheid ging. De Kamers van Koophandel daarentegen kantten zich tegen zulke regelgeving. De meerderheid van de Kamers steunde dan weer wel de invoering van een minimumleeftijd voor werkende kinderen tussen 10 en 12 jaar, het verbod op nachtarbeid en de eis dat kinderen naar school zouden gaan

Ook in de metaalsector was kinderarbeid schering en inslag. Op de foto: metaalarbeiders van een fabriek aan de Keizerspoort in Gent, vermoedelijk rond 1900. (Amsab-ISG, Gent)

of zouden leren lezen en schrijven voordat ze mochten werken. Deze resultaten geven duidelijk aan dat een gematigde wetgeving op kinderarbeid volledig binnen het bereik van de politiek lag in België. De instelling van een minimumleeftijd en een minimale onderwijsplicht leek haalbaar, een beperking van de arbeidsduur niet. Omdat het percentage fabrieks- en mijnwerkers jonger dan 12 jaar al laag was – zowat 4 procent – was de steun van de industriëlen voor de minimumleeftijd niet zo verrassend. Het verlies van deze werkkrachten zou makkelijk opgevangen kunnen worden, zeker in de textielsector die op dat ogenblik een crisis doormaakte.³⁶ Toch zou de invoering van een minimumleeftijd niet zonder directe gevolgen zijn gebleven. Volgens de industrietelling van 1846 zouden 1545 kinderen in gemechaniseerde werkplaatsen onder de minimumdrempel van 9 jaar zijn gevallen. Als de minimumleeftijd op 10 jaar gelegd werd, zou het om 3700 à 4500 kinderen zijn gegaan, bij een drempel van 11 jaar om 5900 tot 7350 kinderen. Een minimumleeftijd van 12 jaar zou 8746 werkende kinderen uit de industrie hebben geweerd. Deze cijfers zijn een benadering. We kunnen ervan uitgaan dat niet alle kinderen bij de industrietelling werden opgegeven.³⁷

Het wetsvoorstel van 1848

Ducpétiaux gaf het wetsvoorstel vorm. Dat blijkt duidelijk uit de vergelijking tussen het voorstel dat hij had opgenomen in zijn studie uit 1843³⁸ en het nagenoeg gelijklopende wetsvoorstel dat de commissie naar voren schoof. Er werd een minimumleeftijd van 10 jaar voorgesteld. De werkdag voor de leeftijdscategorie tussen 10 en 14 jaar zou worden gehalveerd tot 6,5 uur, zodat de kinderen het andere dagdeel zouden kunnen schoollopen. Voor de categorie tussen 14 en

18 jaar zou de werkdag tot 10,5 uur beperkt worden en de fabrieken zouden worden gecontroleerd.

Het voorstel ging ook verder dan het eigenlijke opzet van de commissie om kinderarbeid te reglementeren. Zo stelde het ook een beperking van de werkdag voor volwassen arbeiders tot 12,5 uur voor en zouden vrouwen van alle leeftijden niet meer in de mijnen tewerkgesteld mogen worden. De overheid zou ook verbieden om de lonen in cafés uit te betalen (om alcoholconsumptie te beperken) en het opzetten van spaarkassen zou worden gestimuleerd. Uit de ondertoon van het wetsvoorstel bleek dat vooral de industriëlen verantwoordelijk werden gesteld voor de problemen en dat viel in verkeerde aarde. Het voorstel kon niet anders dan het overduidelijke wantrouwen van de Kamers van Koophandel voeden.

Het rapport van de laatste kans

In de 86 pagina's tellende conclusie van het rapport probeerden Ducpétiaux en Visschers het wetsvoorstel te verduidelijken en te verantwoorden. De bedoeling was om hun publiek ervan te overtuigen dat de vooropgestelde reglementeringen nodig waren. In dit geval waren de relevante doelgroepen de nationale wetgevers, onder wie de minister van Binnenlandse Zaken, de parlementairen en de Kamers van Koophandel. We onderscheiden drie vormen van argumentatie die welwillendheid moesten opbrengen en de Kamers moesten overtuigen van de billijkheid van het voorstel.

Met frames of algemene interpretatiekaders haalden de auteurs bredere doelstellingen aan die het voorstel mee zouden helpen verwezenlijken. Dat is het meest efficiënt als de frames aansluiten bij dominante, institutionele aspiraties en/of bij de materiële

belangen van de elite. In Pruisen bijvoorbeeld framede Bodelschwingh zijn hervormingsvoorstel vooral als een kwestie van morele opvoeding, gelinkt aan de noodzakelijke sociale controle om de volksmassa in bedwang te houden. In Massachusetts paste James Gordon Carter zijn wetsvoorstel in bij de essentiële functie van onderwijs in een gezonde democratie. De Franse hervormer Charles Dupin richtte zijn pijlen dan weer op de bezorgdheden van de elite omtrent de gezondheid en de moraliteit van de werkende bevolking. Al deze frames pasten wonderwel bij de belangen, het heersende discours en de angst (voor sociale onrust) van de maatschappelijke elite.³⁹ Ook Ducpétiaux en Visschers frameden kinderarbeid als een probleem van volksgezondheid, onderwijs en de moraliteit van de werkende klasse. Om de bezorgdheid over de impact op de concurrentiepositie van de Belgische industrie op te vangen, vermeldden ze de voorbeelden van Engeland en Frankrijk waar de wetgeving geen negatieve invloed had op de economie. Anders dan bij de geslaagde pleidooien in Pruisen, Massachusetts en Frankrijk lieten Ducpétiaux en Visschers het echter na om het wetsvoorstel te framen als een belangrijke kwestie inzake nationale veiligheid of het behoud van de sociale orde. Dat is eerder verrassend, omdat Ducpétiaux dat in 1843 wel expliciet deed en zijn werk steeds draaide rond het voorkomen van criminaliteit. Nu frameden Ducpétiaux en Visschers hun project eerst en vooral als een kwestie van kinderrechten. Daarmee verwezen ze naar ideeën die in de internationale kringen van sociale hervormers in zwang waren, maar daarbuiten nog lang niet dominant waren. Integendeel, in het midden van de 19e eeuw maakten ze geenszins deel uit van de Europese wetboeken. Het idee van kinderrechten zou pas aan het einde van de eeuw algemene erkenning krijgen.⁴⁰ De rap-

porteurs wilden de kinderen beschermen tegen uitbuiting en mishandeling. Maar door hierop te hameren, gingen ze in tegen het morele frame van diegenen die weigerachtig stonden tegenover regelgeving. De bescherming van het alleenrecht van de pater familias die zijn gezin moest voeden of zijn fabriek moest leiden, was een diepgeworteld argument bij industriëlen en bij de Kamers van Koophandel.

Daarnaast maakten de hervormers gebruik van citaten van goedgekozen personen, en verwezen ze naar vroegere beleidskeuzes die breed werden gedragen. Daarmee wilden ze de indruk wekken dat er bepaalde vaststaande allianties bestonden of dat er eensgezindheid heerste. Bij een dergelijke tactiek geldt dat hoe breder de aangehaalde persoonlijkheid of het beleidsprecedent binnen de bestaande machtsrelaties en instellingen gedragen is, hoe sterker het argument. Zo verwees Bodelschwingh in Pruisen veelvuldig naar lokale ambtenaren in de Rijnlandse Landtag en naar Pruisische publieke figuren. In Frankrijk citeerde Dupin dan weer een veelvoud aan Franse intellectuelen en industriëlen. Hij vermeldde zelfs individuele leden van de Chambre des Pairs (Senaat) die over het wetsvoorstel moesten stemmen. Het verslag van Ducpétiaux en Visschers staat boordevol citaten. Maar slechts 7,3 procent ervan is afkomstig van Belgische actoren, met name industriëlen, Kamers van Koophandel, mijningenieurs, dokters en de bestaande wetgeving. De meeste citaten waren afkomstig van buitenlandse actoren en wetgeving. Het is opvallend dat Ducpétiaux en Visschers niet putten uit de vele steunbetuigingen voor hun voorstel. Zeker bij het weerleggen van tegenargumenten haalden ze stevast buitenlandse citaten aan. Dit gaf de indruk dat de commissieleden niet begaan waren

met de concrete situatie, maar dat ze enkel de Belgische wetgeving op dezelfde golflengte wilden brengen als die van andere landen.

Ten slotte pasten de hervormers in Pruisen en zeker die in Frankrijk in de laatste fase van de goedkeuring van hun wetsvoorstellen een derde en bepalende tactiek toe: de bereidheid tot compromis. Daarmee trokken ze de nodige actoren mee en konden ze de weerstand verzwakken. In België was het bijzonder belangrijk om met de vijftien Kamers van Koophandel rekening te houden. Zij waren officiële, van staatswege erkende organen en weerspiegelden de gezamenlijke belangen van de plaatselijke industriëlen.⁴¹ Ze hadden hun steun gegeven aan bepaalde voorstellen, maar het wetsvoorstel van de commissie ging veel verder. Een maatregel als het shiftstelsel van 6,5 uur was tijdens de bevraging unaniem afgewezen, maar maakte wel deel uit van het wetsvoorstel. Met algemene maatregelen, zoals de beperking van de arbeidsdag voor volwassenen tot 12,5 uur, ging het zelfs veel verder dan elke tot dan toe gestemde sociale wetgeving in de wereld. Ook dit heeft waarschijnlijk de indruk gegeven dat de rapporteurs niet bereid waren om compromissen te sluiten, laat staan om te luisteren naar de industriële elite, op wie ze zich net beriepen. De beleidsstrategie draagt duidelijk Ducpétiaux's stempel en lijkt sterk op zijn aanpak bij andere hervormingspogingen. Hij probeerde een verregaande wet met internationale allure te verwezenlijken. Met de voorzichtigere manoeuvrerende Auguste Visschers aan zijn zijde is de durf en de onbuigzame toon van hun betoog opvallend. Het lijkt er sterk op dat Visschers' kunde om zich een diplomatische weg te banen binnen een beleidsveld niet ten volle is benut.

De reactie op het wetsvoorstel

Het rapport en het wetsvoorstel werden op 24 augustus 1848 naar de nieuwe minister van Binnenlandse Zaken Charles Rogier gestuurd. We weten niet wat de liberale minister zelf van het voorstel dacht – feit is wel dat hij in 1859 een nieuw voorstel ondersteunde.⁴² De papierstapel zou exact een jaar op het kabinet blijven liggen tot hij op 24 augustus 1849 werd doorgestuurd naar de Kamers van Koophandel met de vraag naar hun advies. Dat was een gebruikelijke stap in de procedure, die de commissieleden hadden moeten voorzien. De Kamers werden over alle cruciale economische en sociale zaken geraadpleegd en verwierpen het wetsvoorstel unaniem. Daarop speelde het de steun van de regering kwijt en is het uiteindelijk nooit aan het parlement voorgelegd.

De enige Kamer van Koophandel waarvan het antwoord is gepubliceerd, is die van Luik. Die bediscussieerde de kwestie tot vier keer toe op haar vergaderingen, en besloot op 21 november haar striemende antwoord in driehonderd exemplaren uit te geven.⁴³ Ze schilderde Ducpétiaux en Visschers af als wereldvreemde intellectuelen, als 'mannen van de studie en van het kantoor'.⁴⁴ Dat is een verwijt dat Ducpétiaux ook al had gekregen van de gevangenisdirecteurs die zijn hervormingen te drastisch vonden. De Luikse Kamer wist ook de Engelse en Franse wetgevingen handig naar haar hand te zetten. Ze stelden de uitbundige beschrijvingen van uitbuiting van kinderen in schrill contrast met het gebrek aan een breed gedragen publieke verontwaardiging in België. Om dan tot de conclusie te komen dat dergelijk misbruik hier niet bestond. En dat verregaande regulering bijgevolg niet nodig was. De tegen-frames die werden gebruikt, vloeiden naadloos voort uit de tegen-citaten. De Luikse Kamer van

Van links naar rechts: Saint-Simon, Charles Fourier, Adolf Bartels, Friedrich von Bodelschwingh, Charles Dupin. (Bron: internet)

Koophandel hekelde vooral het gebruik van buitenlandse persoonlijkheden en precedentes (34,5 procent van de door de Luikse Kamer gebruikte frames). Ze bleek ook niet overtuigd van de economische argumenten (22 procent van de weerleggende frames). De voorgestelde wetgeving zou de Belgische industrie net schaden én de materiële situatie van de arbeidersgezinnen bemoeilijken. Ten slotte werd in 13 procent van de tegen-frames het kinderrechtendiscours omgekeerd. Het gevestigde idee van de pater familias werd genoemd als de 'rechten van de vader' die voorgaan op die van de kinderen. Desalniettemin vermeldde de Luikse Kamer dat ze wel akkoord zou gaan met de instelling van een minimumleeftijd, die ene maatregel waarover de Luikse Kamer, net als vele andere Kamers en individuele industriëlen, zich voorheen al positief had uitgesproken.

Ook als Ducpétiaux en Visschers hun wetsvoorstel degelijk hadden geframed en van relevante citaten hadden voorzien, is het weinig waarschijnlijk dat het wetsvoorstel aanvaard zou zijn. Daarvoor was het veel te ambitieus en bleek Ducpétiaux te weinig bereid tot compromis om de industriëlen gerust te stellen dat hun belangen niet zouden worden geschaad (hoewel dat ideologisch gezien wel de bedoeling was). De zwakke framing en

het gebrek aan doeltreffende citaten gaven de tegenstanders wel de nodige ammunisie om het voorstel te kelderden.

Conclusie

De geschiedenis van het wetsvoorstel op kinderarbeid van 1848 is geen kroniek van een aangekondigde mislukking. Al bij al waren de nodige voorwaarden aanwezig om tot een bescheiden wetgeving te komen. Het initiatief kwam vanuit de hoogste staatskringen en zelfs de vele argwanende industriële milieus gaven aan dat ze openstonden voor bepaalde maatregelen. Uit onze analyse blijkt dat de instelling van een minimumleeftijd van 10 à 12 jaar binnen het bereik lag, zelfs voor de achterdochtige industriëlen. Een dergelijke wet zou al verder zijn gegaan dan de op dat moment bestaande wetten op kinderarbeid: een minimumleeftijd van 8 jaar in Frankrijk en 9 jaar in het Verenigd Koninkrijk en Pruisen (zie tabel p. 24). En zoals in die andere landen is gebleken, zette een vroege wetgeving een dynamiek in gang waarbij de uitbreiding van de regelgeving makkelijker en sneller tot stand kon komen. De houding van Ducpétiaux was dus doorslaggevend in het falen van het wetsvoorstel. Ook de andere leden van de commissie bleven in gebreke.

Belangrijkste bepalingen in eerste wetten op kinderarbeid

	VK 1833	Pruisen 1839	Frankrijk 1841	Massachusetts 1836 en 1842	Wetsvoorstel België 1848
Geviseerde werkgevers	Textiefabrieken, behalve kant- en bepaalde wolfabrieken	Fabrieken, mijnen, groeves	Fabrieken en werkplaatsen met mechanische aandrijving/ cokesoven	Productie-bedrijven	Fabrieken, mijnen en alle andere industriële vestigingen
Minimum-leeftijd	9 (behalve in zijdefabrieken)	9	8	Geen	10 12 voor jongens in mijnen (in de mijnen werkten geen vrouwen)
Uren/leeftijd	9 uur/dag voor kinderen van 9 tot 12 jaar (behalve zijdefabrieken) 12 uur/dag voor kinderen van 13 tot 18 jaar	10 uur/dag voor kinderen van 9 tot 16 jaar	8 uur/dag voor kinderen van 8 tot 11 jaar 12 uur/dag voor kinderen van 12 tot 15 jaar	10 uur/dag voor kinderen onder 12 jaar	6,5 uur/dag voor kinderen tussen 10 en 14 jaar 8 uur/dag voor kinderen van 14 tot 18 jaar 8 uur/dag voor jongens van 12 tot 18 jaar in de mijnen 12,5 uur/dag voor volwassenen boven 18 jaar
Onderwijs	2 uur/dag, 6 dagen/week voor werkende kinderen onder 13 jaar	3 jaar schoollopen of kunnen lezen en schrijven om te beginnen werken	Werkende kinderen onder 12 jaar moeten regelmatig naar school	Ten minste 3 maanden per jaar voltijds voor kinderen onder 15 jaar	Werkende kinderen onder 14 jaar moeten regelmatig naar school
Religieuze scholing	Niet vereist	Vereist tot eerste communie	Moet beschikbaar zijn, maar niet vereist	Niet vereist	Niet vereist
Gezondheid/veiligheid	Kinderen moeten door een arts worden onderzocht voordat ze gaan werken Fabrieken worden jaarlijks witgekalkt Bepaalde machines moeten worden afgerasterd	1,5 uur/dag pauze, met mogelijkheid om naar buiten te gaan	Lokale autoriteiten moeten de gezondheid/veiligheid van kinderen verzekeren Dokters mogen inspecteurs vergezellen	Niets naast tijdsbeperking	Niets naast tijdsbeperking
Toezicht op uitvoering	Door de overheid aangestelde en betaalde professionele fabrieksinspecteurs	Door lokale ambtenaren naast hun bestaande functies	Door onbetaalde inspecteurs die door de overheid zijn aangesteld	Door lokale ambtenaren naast hun bestaande functies	Door de overheid aangestelde en betaalde inspecteurs en mijningenieurs

Ze hadden Ducpétiaux' initiatief tijdens de sessies van de commissie kunnen bijwerken tot een haalbaar wetsvoorstel. In andere situaties bleek August Visschers immers wel in staat tot een lucide inschatting van de verschillende posities en kon hij door compromissen te sluiten effectieve resultaten voorleggen. Maar alles wijst erop dat dit niet is gebeurd en dat Ducpétiaux de werking van de commissie van het begin tot het einde droeg. Daarmee getuigt het wetsvoorstel niet alleen van diens pioniersgeest, maar ook van de tactische beperkingen ervan.

In tegenstelling tot beleidsactoren als Bodelschwingh en Dupin slaagden Ducpétiaux en de andere commissieleden er niet in om de sociale vaardigheden aan de dag te leggen die nodig zijn om zich een weg door een complex beleidsveld te banen. Hun grootste fout was dat ze ijverden voor een 'ideale' wet met een internationale impact. Dat doel was niet verenigbaar met de noodzaak om compromissen te sluiten. Ook het gebruik van geïsoleerde frames en inefficiënte citaten hielp niet en maakte de commissie een makkelijke prooi voor haar tegenstanders.

Voor de Belgische filantropische kringen bleef het wetsvoorstel wel het algemeen geldende model. In 1852 werd het nog eens bevestigd door de Belgische Hoge Raad voor Openbare Hygiëne en door het Internationale Hygiënische Congres van 1852 in Brussel. Hetzelfde gebeurde op het Internationale Filantropische Congres van 1856, dat ook in Brussel doorging. Charles Rogier zat er de zittingen voor, Edouard Ducpétiaux was secretaris en August Visschers was verslaggever van de afdeling die de maatregelen inzake kinderarbeid voorstelde. Die laatste verdedigde de voorstellen expliciet tijdens de discussie.⁴⁵ Door het wetsvoorstel van 1848 te blijven steunen, plaatsten de Belgische filantropen zich buiten het beleidsveld zodat

de volgende regeringen hun voorstellen niet meer opnamen. Ducpétiaux en Visschers zouden niet meer betrokken worden bij nieuwe wetsvoorstellen. Het eerstvolgende wetsvoorstel zou in 1859 door de Gentse Kamer van Koophandel ingediend worden. Ook dat kwam er niet omwille van de te liberale kijk op de onderwijskwestie. In de jaren 1860-1870 kwam de kwestie sporadisch terug ter sprake, maar zonder meer steun te krijgen voor een wetsvoorstel. Tegen die tijd had Ducpétiaux gebroken met de Liberale Partij, die het meest bereid was om de wetgeving inzake kinderarbeid te verbeteren. In de jaren 1850 waren de discussies over onderwijs en kinderarbeid in ander vaarwater terechtgekomen. Het unionisme van weleer was verbroken en de liberalen bestreden de katholieke en religieuze dominantie in het staatsapparaat. Daarin nam de strijd om de scholen een belangrijke plaats in. Het onderwijs was het veld waar de 19e-eeuwse nachtwakersstaat het diepst doordrong tot de bevolking. Wie het onderwijs beheerste, zou de geest van de volgende generaties vormen. De diepgelovige Ducpétiaux kon zich niet vinden in het antiklerikale militantisme van de nieuwe generatie liberalen. De laatste druppel kwam er in 1857 toen de liberalen van leer trokken tegen een wetsvoorstel van de katholieke regering over de reorganisatie van de liefdadigheidsinstellingen. Uiteindelijk brachten de liberale protestacties voor de secularisering van de bijstand de regering ten val. Daarop verliet Ducpétiaux, die het voorstel van de regering steunde, de Liberale Partij met slaande deuren. Vervolgens zou hij werk maken van de oprichting van een katholieke partij die tegenwicht kon bieden tegen de beter georganiseerde liberalen. Die moderne katholieke partij kreeg vorm tijdens de Congressen van Mechelen waar Ducpétiaux al zijn organisatorische ervaring

in de schaal wierp.⁴⁶ Hij pleitte er tijdens de programmatische discussies ook voor om regelgeving rond kinderarbeid op te nemen. Het voorstel werd niet goedgekeurd. De overgrote meerderheid van de katholieken vond dat een te gevaarlijk pad om te bewandelen. De restricties op kinderarbeid hielden nauw verband met de eis tot schoolplicht waarrond de liberalen het staatsonderwijs tegen de katholieke invloed in wilden inrichten.⁴⁷ De patstelling eindigde pas met de intrede van de arbeidersbeweging op het nationale toneel, na de oprichting van de BWP in 1885 en de arbeidersopstanden van 1886.

- 1 Katherine A. LYNCH, *Family, Class and Ideology in Early Industrial France: Social Policy and the Working-Class Family, 1825-1848*, Madison: University of Wisconsin Press, 1988.
- 2 E.P. THOMPSON, *The Making of the English Working Class*, New York: Vintage Books, 1963 (eerste Vintage editie: 1966), pp. 332-335.
- 3 Jane HUMPHRIES, *Childhood and Child Labour in the British Industrial Revolution*, Cambridge: University Press, 2010, pp. 367-368.
- 4 Karl MARX, *Het Kapitaal. Een kritische beschouwing over de economie. Deel I: Het productieproces van het kapitaal*, De Haan: Bossum, 1974, p. 294.
- 5 René DE HERDT, *Child Labour in Belgium 1800-1914*. In: Kristoffel LIETEN & Elise VAN NEDERVEEN MEERKERK (red.), *Child Labour's Global Past, 1650-2000*, Bern/New York: Peter Lang, 2011, p. 179.
- 6 Hilde LANGERAERT, *Drie eeuwen kinderarbeid in België*. In: Hilde LANGERAERT & Wendy VAN HOORDE (red.), *Made by Children. Kinderarbeid vroeger en nu*, Oostkamp: Stichting Kunstboek, 2017, p. 13.
- 7 Gita DENECKERE, *Sire, het volk mort. Sociaal protest in België (1831-1918)*, Antwerpen: Hadewijch/AMSAB, 1997, pp. 230-241.
- 8 René DE HERDT & Bie DE GRAEVE, *Kinderarbeid 1800-1914*, Gent: MIAT, 1981.
- 9 Eliane GUBIN & Patrick LEFÈVRE, *Obligation scolaire et société en Belgique au XIXe siècle. Réflexions à propos du premier projet de loi sur l'enseignement obligatoire (1883) (1e partie)*. In: *Revue belge de philologie et d'histoire*, 63(1985)2, pp. 324-376;

Eliane GUBIN & Patrick LEFÈVRE, *Obligation scolaire et société en Belgique au XIXe siècle. Réflexions à propos du premier projet de loi sur l'enseignement obligatoire (1883) (2e partie)*. In: *Revue belge de philologie et d'histoire*, 63(1985)4, pp. 731-782.

- 10 Jo DEFERME, *Uit de ketens van de vrijheid. Het debat over de sociale politiek in België, 1886-1914*, Leuven: University Press, pp. 75-76; René DE HERDT, *Child Labour [...]*, pp. 190-191; Mieke DE NEVE, *Kinderarbeid van omstreeks 1800-1914*. In: *Tijdschrift voor industriële cultuur*, 10(1992)1, p. 4; Marie-Sylvie DUPONT-BOUCHAT, *Ducpétiaux ou le rêve cellulaire*. In: *Déviance et société*, 12(1988)1, p. 10; Eliane GUBIN, *Elites, Employers Child Labor, and Compulsory Education in Belgium before 1914*. In: Kristoffel LIETEN & Elise VAN NEDERVEEN MEERKERK (red.), *Child Labour's Global Past, 1650-2000*, Bern/New York: Peter Lang, 2011, pp. 195-196, 200-202; Eliane GUBIN & Patrick LEFÈVRE, *Obligation scolaire et société [...]* (1e partie), p. 364; Eliane GUBIN & Patrick LEFÈVRE, *Obligation scolaire et société [...]* (2e partie), pp. 736-737; Florence LORIAUX, *Enfants-machines. Histoire du travail des enfants en Belgique aux XIXe et XXe siècles*, Brussel: Carhop, 2000, p. 22; Peter SCHOLLIER, *Child Labor in Belgium*. In: Hugh D. HINDMAN (red.), *The World of Child Labor: an Historical and Regional Survey*, Armonk: Sharpe, 2009, p. 605.
- 11 *Avis de la Chambre de Commerce de Liège sur le Projet de Loi relatif à la condition des classes ouvrières et au travail des enfants*, Luik: J. Desoër, 1849, p. 31.
- 12 Bart DE WILDE, *Kinderen en arbeid: onverzoenbaar of toch niet?* In: *Samenleving en Politiek*, 6(1999)9, pp. 20-21; Karl HANSON, *Kennis over kinderarbeid ter discussie*. In: *Brood & Rozen*, 6(2001)4, pp. 19-20.
- 13 *Discours du trône à l'ouverture de la session 1841-1842*. In: *Discussion de la loi sur l'instruction primaire du 23 septembre 1842 d'après le Moniteur belge*, Brussel: Th. Lesigne, 1843, pp. XXXIII-XL. Dit citaat is een vertaling uit het Frans.
- 14 *Ministère de l'Intérieur, Enquête sur la condition des classes ouvrières et sur le travail des enfants. Tome I*, Brussel: Th. Lesigne, 1848, pp. i-ii; Eliane GUBIN & Patrick LEFÈVRE, *Obligation scolaire et société [...]* (2e partie), p. 737.
- 15 Marie-Sylvie DUPONT-BOUCHAT, *Ducpétiaux ou le rêve cellulaire [...]*, pp. 9-12; Bert VANHULLE, *Dreaming about the prison: Édouard Ducpétiaux and Prison Reform in Belgium*. In: *Crime, histoire & sociétés*, 14(2010)2, pp. 115-117.
- 16 Hans MOORS, *Edouard Ducpétiaux (1804-1868): scènes uit een steeds weer vergeten leven*. In: Toine SPAPENS, Marc GROENHUIJSEN & Tijs KOOIJMANS (red.), *Universalis. Liber amicorum Cyrille Fijnaut*, Antwerpen/Cambridge: Intersentia, 2011, p. 536.

- 17 Theodore JUSTE, *Notice sur E. Ducpétiaux, membre de l'académie*, Brussel: Victor Devaux & Co., 1871, pp. 19-20.
- 18 Bert VANHULLE, *Dreaming about the prison [...]*, pp. 112-113.
- 19 Marie-Sylvie DUPONT-BOUCHAT, *Du tourisme pénitentiaire à 'l'Internationale des philanthropes'. La création d'un réseau pour la protection de l'enfance à travers les congrès internationaux (1840-1914)*. In: *Paedagogica Historica*, 38(2002)2-3, pp. 537-540.
- 20 Bert VANHULLE, *Dreaming about the prison [...]*, p. 114.
- 21 Bert VANHULLE, *Dreaming about the prison [...]*, pp. 121-122.
- 22 Marie-Sylvie DUPONT-BOUCHAT, *Ducpétiaux ou le rêve cellulaire [...]*, p. 8.
- 23 *Inventaire du fonds Ducpétiaux*. Op: Académie royale de Belgique, <https://tresorsdelacademie.be/uploads/files/fonds-ducpetiaux.pdf>, 26/11/2018.
- 24 John BARTIER, *Naissance du socialisme en Belgique. Les saint simoniens*, Brussel: Ed. Présence et action culturelles, 1985, p. 31.
- 25 Edouard DUCPÉTIAUX, *De la condition physique et morale des jeunes ouvriers et des moyens de l'améliorer, tome premier*, Brussel: Meline, Cans & Co., 1843, p. xii.
- 26 Edouard DUCPÉTIAUX, *De la condition physique et morale des jeunes ouvriers [...]*, p. v.
- 27 Armand GHIJSENS, *Aanzetten tot sociale politiek vanuit de middenklasse: enkele ideologische aspecten van de Brusselse radikale beweging (1830-1848)*. In: *BTNG-RBHC*, 17(1986)3-4, 1986, pp. 421-459.
- 28 Armand GHIJSENS, *Aanzetten tot sociale politiek [...]*, pp. 421-459.
- 29 Edouard DUCPÉTIAUX, *De la condition physique et morale des jeunes ouvriers [...]*, pp. xiii-xiv. Dit citaat is een vertaling uit het Frans.
- 30 Edouard DUCPÉTIAUX, *De la condition physique et morale des jeunes ouvriers [...]*, p. 37. Dit citaat is een vertaling uit het Frans.
- 31 Nadine LUBELSKI-BERNARD, Auguste Visschers. In: *Biographie nationale de Belgique*, 44(1985), Col. 750.
- 32 Jérôme DE BROUWER, 'Une expérience abolitioniste?' Portées et limites de la non application de la peine capitale en Belgique entre 1830 et 1834. In: Dirk HEIRBAUT, Xavier ROUSSEAU & Alain WIJFFELS (red.), *Histoire du droit et de la Justice. Une nouvelle génération de recherches. Actes des dix-neuvièmes journées belgo-néerlandaises d'histoire du droit et de la justice (10-11-12 décembre 2008, UCL, Louvain-la-Neuve)*, Louvain-la-Neuve: UCL-Presses universitaires de Louvain, 2009, pp. 423-442.
- 33 Zie onder meer: August VISSCHERS, *De l'état actuel et de l'avenir des caisses de prévoyance en faveur des mineurs en Belgique*, Brussel: Vandooren, 1847, pp. 5-7, 105; August VISSCHERS, *Aperçu des institutions de prévoyance de la Belgique, présenté au congrès international de bienfaisance, dans la séance du 16 septembre 1856*, Brussel: Th. Lesigne, 1857, pp. 5-6.
- 34 Royaume de Belgique-Ministère de l'Intérieur, *Enquête sur la condition des classes ouvrières et sur le travail des enfants. Tome III. Réponses, Lettres, Mémoires et Rapports des Collèges Médicaux*, Brussel: Th. Lesigne, 1846, pp. 307-484.
- 35 Ministère de l'Intérieur, *Enquête sur la condition des classes ouvrières et sur le travail des enfants. Tome II*, Brussel: Th. Lesigne, 1846, pp. 1-222.
- 36 Bart DE WILDE, *Witte boorden, blauwe kielen. Patroons en arbeiders in de Belgische textielnijverheid in de 19e en 20e eeuw*, Gent: Ludion/AMSAB/Profortex, 1997, p. 24.
- 37 Nele BRACKE, *Bronnen voor de industriële geschiedenis. Gids voor Oost-Vlaanderen (1750-1945)*, Gent: Academia Press, 2000, p. 185.
- 38 Edouard DUCPÉTIAUX, *De la condition physique et morale des jeunes ouvriers [...]*, pp. 313-320.
- 39 Elisabeth ANDERSON, *Policy Entrepreneurs and the Origins of the Regulatory Welfare State: Child Labor Reform in Nineteenth-Century Europe*. In: *American Sociological Review*, 83(2018)1, pp. 173-211.
- 40 Marie-Sylvie DUPONT-BOUCHAT, *Du tourisme pénitentiaire [...]*, pp. 533-563.
- 41 Guy VANTHEMSCHE, *Intérêts patronaux entre sphère publique et sphère privée: la suppression des Chambres de Commerce officielles en Belgique (1875)*. In: *BTNG-RBHC*, 34(2004)1, pp. 5-47.
- 42 *Documents relatifs au travail des enfants et des femmes dans les manufactures, les mines, etc. Etat de la question en Belgique et à l'étranger*, Brussel: Fr. Dobbaerts, 1871, p. 17.
- 43 ARA Luik, *Archives de la Chambre de Commerce de Liège*, 26, procès-verbaux 1849.
- 44 *Avis de la Chambre de Commerce de Liège [...]*, p. 8.
- 45 *Congrès international de bienfaisance de Bruxelles. Session de 1856. Tome I*, Brussel/Gent/Leipzig, 1857, pp. 453-455.
- 46 Marie-Sylvie DUPONT-BOUCHAT, *Ducpétiaux ou le rêve cellulaire [...]*, pp. 6-7.
- 47 Eliane GUBIN & Patrick LEFÉVRE, *Obligation scolaire et société [...]* (1e partie), p. 337.